

Τι μας προσφέρει σήμερα ο μαρξισμός

του Adam Schaff

Μετάφραση: Δημήτρης Δημούλης

(σελ. 125-138)

Ένας από τους φίλους μου με έφερε πρόσφατα σε δύσκολη θέση όταν, καθώς συζητούσαμε για το βιβλίο «Καιρός για εξομολόγηση», μου έθεσε το ερώτημα: Για ποιο λόγο χρειάζεσαι σ' αυτή τη νέα κατάσταση το σοσιαλισμό και το μαρξισμό;

Δεν είναι καθόλου εύκολο να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα. Και επειδή το θεωρώ σημαντικό θα ήθελα να μιλήσω εδώ για ορισμένες από τις προσωπικές -όχι όμως ιδιωτικές- ανησυχίες μου. Δεν θα ασχοληθώ ιδιαίτερα με το σοσιαλισμό ως αίτημα. Το ζήτημα θα λυθεί εύκολα και αφ' εαυτού: ο σοσιαλισμός είναι συνέπεια της νέας βιομηχανικής επανάστασης. Ο σοσιαλισμός είναι αναγκαιότητα όχι λόγω ορισμένων κοινωνικών εκτιμήσεων, αλλά ενόψει της κοινωνίας συνολικά, δεδομένου ότι αυτή δεν μπορεί να επιζήσει χωρίς το σοσιαλισμό, ανεξαρτήτως του τι όνομα θα δώσουμε σ' αυτόν. Δεν τίθεται λοιπόν τώρα το ερώτημα εάν ο σοσιαλισμός είναι αναγκαίος. Ο σοσιαλισμός θα εγκαθιδρυθεί στο μέλλον.

Το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος απαιτεί αντιθέτως ιδιαίτερη προσοχή και σκέψη. Θα τονίσω ξανά ότι για την πρόγνωση πως στην ιστορία της κοινωνίας θα επέλθει η εποχή του σοσιαλισμού δεν είναι αναγκαίος σήμερα ο μαρξισμός. Αρκεί η γνώση των δεδομένων και η ικανότητα ορθολογικής σκέψης. Ποτέ μέχρι τώρα στην ιστορία δεν ήταν το πράγμα τόσο απλό και πειστικό. Εάν όμως έτσι έχει η κατάσταση -και γι' αυτό είμαι απόλυτα πεπεισμένος- γιατί χρειάζομαι άραγε το μαρξισμό; Γιατί πρέπει κανείς να δηλώσει μαρξιστής; Αυτή είναι μια εύλογη ερώτηση. Απαιτεί μια σοβαρή απάντηση εάν δεν θέλει κανείς να θεωρηθεί ότι υποκύπτει σε κάποια νοσταλγία ή υιοθετεί άκριτα ορισμένα στερεότυπα, τα οποία συνδέονται με την επαναστατική στάση.

Δεν νομίζουμε ότι μπορεί να γίνει λόγος για κάτι τέτοιο. Πρώτον θα μπορούσα να έχω ανάγκη το μαρξισμό για λόγους, οι οποίοι δεν συνδέονται με τη μεταβολή της κοινωνικής τάξης. Και δεύτερον, ακόμη και αν είναι αλήθεια ότι υπό τις σημερινές συνθήκες μπορεί να αντιληφθεί κανείς την αναγκαιότητα της μετάβασης στο σοσιαλισμό χωρίς τη μαρξιστική θεωρία, και πάλι μπορεί

να υποστηριχθεί ότι όποιος είναι οπλισμένος με αυτή τη θεωρία μπορεί να οδηγηθεί στο ίδιο συμπέρασμα ευκολότερα και έχοντας κατανοήσει βαθύτερα την κατάσταση. Και αυτό δεν στερείται σημασίας. Από την πλευρά μου, πιστεύω ότι κατά την επεξεργασία αυτής της προβληματικής αισθάνεται κανείς μεγαλύτερη ασφάλεια όταν γνωρίζει την επιστημονική της θεμελίωση. Και αυτό ακόμη και για να αντισταθεί κανείς στο κλίμα ανυποληψίας της μαρξιστικής θεωρίας και της ιδεολογίας που στηρίζεται σ' αυτή, ανυποληψία που διαπιστώνεται σε πολλές χώρες με διαφορετική ένταση, ανάλογα με το πόσο βαραίνει τους ανθρώπους η κρίση που συνδέεται με την κατάρρευση του σοσιαλισμού.

Για ποιο λόγο χρειάζομαι λοιπόν το μαρξισμό στη θεωρία και την πράξη; Ή, με διαφορετική διατύπωση, ποια αντικειμενική αξία -γιατί γι' αυτό πρόκειται σήμερα- έχει ο μαρξισμός; Μια τέτοια διατύπωση αφαιρεί από το πρόβλημα την υποκειμενική-ατομική χροιά. Διότι εδώ δεν πρόκειται μόνον για το πώς βιώνεται το πρόβλημα, αλλά και για το πώς παρουσιάζεται αντικειμενικά από την οπτική των απαιτήσεων του πρακτικού αγώνα για επίτευξη στόχων της Αριστεράς.

1. Η αναγκαιότητα της φιλοσοφίας

Ας αρχίσουμε με τους φυσικούς νόμους κοσμοθεωρητικού και αξιολογικού τύπου, οι οποίοι συνδέονται μεν έμμεσα μόνον με την ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά χωρίς αυτούς δεν μπορεί να δράσει ο άνθρωπος. Συνήθως οι πράξεις δεν συνειδητοποιούνται από τα δρώντα υποκείμενα, τα οποία αντλούν κατ' ανάγκη τα κίνητρά τους από την εκπαίδευση σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον -όχι σπάνια με τη μορφή της θρησκείας, στην οποία πιστεύουν. Όταν πρόκειται για ανθρώπους κάποιου μορφωτικού επιπέδου, τότε η επιρροή του περιβάλλοντος καταπολεμάται από τη συνειδητή αποδοχή ορισμένης κοσμοαντίληψης και του συστήματος αξιών που περικλείεται σ' αυτή. Όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο, τόσο πιο συνειδητό χαρακτήρα έχει αυτή η διαδικασία. Αυτό αφορά τις επιστημονικές θεωρίες αλλά και τη θρησκευτική πίστη, η οποία εν προκειμένω υιοθετείται κατόπιν απόφασης του ατόμου που την επιλέγει. Διαφορετικά δεν θα ήταν δυνατή η συνειδητή ανθρώπινη δραστηριότητα σε ένα τέτοιο επίπεδο εξέλιξης της συνειδητότητας.

Προσωπικά δεν εκτιμώ υπερβολικά τους φιλοσόφους. Ίσως επειδή είμαι επαγγελματίας στο πεδίο αυτό, γνωρίζω πολύ καλά ότι συχνά εξαντλούνται σε πομπώδεις φράσεις κενές περιεχομένου. Και σ' αυτό δεν είμαι μόνος. Ο σπουδαίος Πολωνός φιλόσοφος Kazimierz Ajdukiewicz έλεγε διαρκώς -χωρίς διά-

θεση αστεϊσμού- ότι η ιστορία της φιλοσοφίας είναι η ιστορία των ανθρώπινων ανοησιών. Δυστυχώς όμως δεν μπορεί να ζήσει κανείς χωρίς κάποια φιλοσοφία -είτε αυτή υιοθετείται συνειδητά είτε ασυνείδητα (ας σκεφτούμε τους ερασιτέχνες όπως ο κύριος Jourdain στην κωμωδία του Μολιέρου, ο οποίος ξαφνικά ανακάλυψε ότι σε ολόκληρη τη ζωή του χρησιμοποιούσε πρόζα χωρίς να το γνωρίζει). Για να κατανοήσει ο άνθρωπος σε ποιο κόσμο ζει και πώς πρέπει να δράσει για να επιτύχει τα επιθυμητά αποτελέσματα, πρέπει να διαθέτει ένα σύστημα αξιών, το οποίο του δείχνει τι είναι καλό και τι κακό, τι πρέπει να επιδιώξει και τι να αποφύγει.

Θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτό είναι τόσο απλό και κοινότυπο ώστε δεν χρειάζεται κανείς να ασχοληθεί μαζί του. Ωστόσο μια εγγύτερη εξέταση δείχνει ότι είναι εξαιρετικά περίπλοκο. Ακόμη και ένας πνευματικά εξελιγμένος άνθρωπος εξαρτάται από τη φιλοσοφία διότι αποτελεί -ακόμη και όταν παίρνει τη μορφή της θρησκείας που διαμεσολαβείται από την εκπαίδευση- συστατικό τμήμα της λεγόμενης ανθρώπινης κατάστασης, η οποία αποκαλύπτεται στη λεγόμενη αιώνια φιλοσοφία. Πράγματι κάθε άνθρωπος, ακόμη και ο πλέον πρωτόγονος, είναι ασυνείδητα φιλόσοφος και έχει την ίδια μοίρα με τον προαναφερθέντα κύριο Jourdain.

Είμαι λοιπόν ένας από εκείνος που ομολογούν ότι φιλοσοφούν -επιτυχώς ή ανεπιτυχώς- όταν αναπτύσσουν κάποια δραστηριότητα. Και περαιτέρω ως επαγγελματίας στο πεδίο αυτό γνωρίζω ότι στη φιλοσοφία υπάρχουν πολλές προτάσεις για τη λύση προβλημάτων. Γνωρίζω αυτές τις προτάσεις, γνωρίζω την ύπαρξή τους εδώ και πολύ καιρό (καίτοι όσο περνούν τα χρόνια συνειδητοποιώ όλο και περισσότερο πόσο ατελής είναι αυτή η γνώση μου -και θυμάμαι το γνωστό απαισιόδοξο ρητό ότι η τέχνη είναι μακρά αλλά ο βίος βραχύς, κάτι που όμως δεν απασχολεί τους νέους ανθρώπους) και οφείλω να επιλέξω μεταξύ αυτών. Η επιδίωξη να προταθεί κάτι εντελώς καινούριο στη φιλοσοφία είναι μια αυταπάτη που τρέφουν οι επηρμέντοι ή οι ανόητοι.

Προσωπικά έχω επιλέξει, μετά από ώριμη σκέψη, το μαρξισμό. Θεωρώ ότι παρέχει τις καλύτερες λύσεις. Θα μπορούσε κανείς να διαφωνήσει μαζί μου γι' αυτή την επιλογή. Ωστόσο οι ενημερωμένοι συζητητές γνωρίζουν ότι από μια αντιπαράθεση σ' αυτό το πεδίο είναι μάταιο να αναμένεται καθαρή απόφαση. Βρισκόμαστε στο πεδίο της αιώνιας φιλοσοφίας. Στα πλαίσιά της -όπως δηλώνει το επίθετο «αιώνια»- οι λύσεις μπορούν να συνίστανται τελικώς μόνον στο ότι προσεγγίζεται ο πυρήνας της διαφωνίας και μετά ο κάθε συζητητής ακολουθεί το δικό του δρόμο. Δεν είναι δυνατή κάποια άλλη λύση. Καμιά πλευρά δεν διαθέτει το τελικό επιχείρημα με το οποίο θα μπορούσε να πείσει

την άλλη. Αυτό συμβαίνει στη διαμάχη μεταξύ πιστών και απίστων γύρω από την ύπαρξη του Θεού. Ωστόσο πρέπει κανείς να επιλέξει διότι πρέπει να δράσει. Ο καθένας γνωρίζει ότι γύρω από τέτοιες αποφάσεις έχουν διεξαχθεί συχνά αιματηροί αγώνες.

Αυτό είναι λοιπόν το πρώτο πράγμα, το οποίο οφείλω στο μαρξισμό. Γνωρίζω ότι άλλοι άνθρωποι λαμβάνουν αποφάσεις που είναι απολύτως αντίθετες στις δικές μου. Γνωρίζω όμως και για ποιο λόγο αποφάσισα αυτό και όχι κάτι διαφορετικό, χωρίς να μπορώ να πείσω επ' αυτού τους συνομιλητές μου. Ο λόγος της επιλογής μου είναι ότι έτσι μπορώ να κατανοήσω το περιβάλλον μου και να το επηρεάσω σύμφωνα με τους σκοπούς μου επιτυχέστερα απ' ό,τι οι συνομιλητές μου. Αυτό λοιπόν που στο επίπεδο της απόφασής μου υπέρ της μαρξιστικής θεώρησης συνδέεται έμμεσα μόνον με τις πράξεις μου, εμφανίζεται απαραίτητο για την πραγμάτωση επιδιώξεων. Ο μαρξισμός έχει και σ' αυτό το πεδίο μια αντικειμενική λειτουργία. Και γι' αυτό ακριβώς είμαι μαρξιστής και όχι καντιανός -παρ' ότι εκτιμώ ιδιαίτερα τη συμβολή του Καντ στην ανάλυση της διαδικασίας γνώσης. Δεν είμαι ούτε εγγελιανός ή νεοθετικιστής κλπ., καίτοι όχι μόνον εκτιμώ τη συμβολή καθεμιάς από αυτές τις κατευθύνσεις στα γενικά προβλήματα της φιλοσοφίας, αλλά και επιχειρώ να ενσωματώσω ορισμένα στοιχεία τους στην κατανόησή μου για τον κόσμο. Ωστόσο προτιμώ το μαρξισμό διότι μου προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη κοσμοεικόνα και εντέλει προσφέρει περισσότερες δυνατότητες και πεδία δράσης απ' ό,τι οι άλλες κατευθύνσεις. Γι' αυτό διάλεξα τη μαρξιστική φιλοσοφία, καίτοι επιφυλάσσω στον εαυτό μου το δικαίωμα αλλαγής απόψεων, όταν αυτό μου φαίνεται αναγκαίο και ιδίως όταν τέτοιες αλλαγές προκύπτουν από την εξέλιξη της πραγματικότητας ή των γνώσεών μας γι' αυτή.

Ας συνεχίσουμε την περιδιάβασή μας στα πεδία της αντικειμενικής επικαιρότητας του μαρξισμού. Θα εξετάσω ένα άλλο -μοναδικό, αλλά από αυτή την άποψη εξαιρετικά σημαντικό- φιλοσοφικό στοιχείο: τη μαρξιστική θεώρηση της ανθρώπινης ατομικότητας και του μαρξιστικού αυτόνομου ανθρωπισμού. Αυτές οι δύο έννοιες εξακολουθούν να είναι ελάχιστα γνωστές και αναγνωρισμένες, ακόμη και στους κύκλους των λεγόμενων ορθόδοξων μαρξιστών. Κατά τη γνώμη μου, δεν διαθέτουν μόνο θεωρητική αλλά και πρακτική-πολιτική σημασία. Αν δεν χρησιμοποιήσει κανείς αυτές τις έννοιες δεν είναι π.χ. σε θέση να επεξεργασθεί τα προβλήματα του οικουμενικού ανθρωπισμού, τα οποία μελετώ σε συνεργασία με πιστούς καθολικούς από τον κύκλο της «θεολογίας της απελευθέρωσης».

2. Μπορεί κανείς να αποδεχθεί «εν μέρει» το μαρξισμό;

Η αναφορά στη συνεργασία μου με εκπροσώπους ριζοσπαστικών ρευμάτων της χριστιανικής σκέψης μου δίνει την ευκαιρία να θέσω το κατά τη γνώμη μου σημαντικό πρόβλημα ερμηνείας του όρου «μαρξιστής».

Πρέπει να υπογραμμίσω ότι η σχέση μου με αυτούς τους πιστούς (με την έννοια της θρησκευτικής δήλωσης πίστης) φίλους και συναγωνιστές είναι στενή και εγκάρδια. Πολλοί από αυτούς ανήκουν -παρά την επίσημη και ενεργό ένταξή τους στον κλήρο- σε κομμουνιστικά ή σοσιαλιστικά κόμματα, κάτι που για μας ακούγεται σαν μύθος επιστημονικής φαντασίας. Εδώ και πολλά χρόνια μας χωρίζει ωστόσο η διαφορά απόψεων σχετικά με την ένταξη των φιλοσοφικών θεωρήσεων του μαρξισμού στο θεωρητικό του σύστημα. Οσον αφορά την ιδεολογία, η οποία προσδιορίζει τους σκοπούς της κοινωνικής δραστηριότητας, τα πράγματα είναι ευκολότερα. Το θέμα της γένεσης του συστήματος αξιών, στο οποίο στηρίζεται η ιδεολογία, μπορεί -για να χρησιμοποιήσω μια έκφραση της φαινομενολογίας του Husserl- «να τεθεί εντός παρενθέσεως», δηλ. να αποκλεισθεί προσωρινά από τον κύκλο των υπό συζήτηση προβλημάτων.

Η τάση των χριστιανών διανοουμένων να αρνούνται το ρόλο της φιλοσοφίας ως μέρους του συνολικού συστήματος του μαρξισμού είναι από τη δική τους οπτική κατανοητή: ο πιστός -και εδώ πρόκειται για ανθρώπους με πραγματική θρησκευτική πίστη- δεν μπορεί να υιοθετήσει την οπτική της μαρξιστικής φιλοσοφίας και τις συνέπειές της, π.χ. στο πεδίο της θεωρίας των αξιών, της θεώρησης της ανθρώπινης ατομικότητας και του αυτόνομου ανθρωπισμού, δηλ. της ιστορικής διαμόρφωσης του ανθρώπου από τον ίδιο τον άνθρωπο. Καίτοι λοιπόν αποδέχονται το κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο του μαρξισμού, επιχειρούν να το διαχωρίσουν από το φιλοσοφικό του περιεχόμενο.

Μέχρις εδώ τα πράγματα είναι σχετικά απλά. Όντως μπορεί κανείς να αποδεχθεί ορισμένα τμήματα της μαρξιστικής διδασκαλίας -ιδίως την ανάγκη κοινωνικής στράτευσης- και με βάση αυτό να έχει την αξίωση να χαρακτηριστεί μαρξιστής. Το πράγμα γίνεται ωστόσο πιο περίπλοκο, όταν κάποιος αρνείται να αναγνωρίσει ότι αποδέχεται μερικώς μόνον το μαρξισμό, όταν αρνείται ότι το φιλοσοφικό περιεχόμενο αποτελεί δικαιωματικά τμήμα του μαρξισμού, με συνέπεια να διακρίνει μεταξύ της μερικής και της πλήρους αποδοχής της μαρξιστικής διδασκαλίας. Πιστεύω ότι αυτό θα έπρεπε να αποσαφηνίζεται ήδη στην ονομασία της κάθε κατεύθυνσης.

Δεν πρόκειται μόνον για μια διαμάχη τυπικού χαρακτήρα γύρω από το χαρακτηρισμό «μαρξιστής» (σε μια χώρα όπως η Πολωνία, όπου η ίδια η

έννοια «μαρξισμός» είναι υπό διωγμόν, μια τέτοια διαμάχη μεταξύ πιστών (!) για το δικαίωμα να χαρακτηρίζονται «πλήρεις» μαρξιστές θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένα τελείως εξωπραγματικό παραμύθι). Θα πρέπει κανείς αντίθετα να αναλογισθεί την πραγματική σημασία της διαμάχης.

Από την πλευρά μου, δεν μπορώ -παρά την πρακτική και πολιτική αλληλεγγύη προς τους υποστηρικτές της- να αποδεχθώ την οπτική που σκιαγραφήθηκε προηγουμένως. Και ιδίως αν ληφθούν ως αφετηρία όχι τα θεωρητικά αλλά τα πρακτικά ζητήματα. Δεν είμαι πιστός και μιλώ στο όνομα ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων (ιδίως των κύκλων της αριστεράς), οι οποίοι βρίσκονται στην ίδια θέση μ' εμένα. Μπορώ δε να αποδεχθώ μια κοσμοαντίληψη ή ένα σύστημα αξιών μόνον όταν πηγάζουν αποκλειστικά από την κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου.

Ταυτόχρονα είμαι από βαθιά πεποίθηση ανεκτικός. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι, όχι μόνον αποδέχομαι τη συνεργασία με ανθρώπους που έχουν θρησκευτική πίστη, αλλά και ότι εκτιμώ ειλικρινά την πίστη και τα θετικά κίνητρα ανθρώπινης δράσης που πηγάζουν από αυτή. Από μια άποψη, τα πράγματα είναι πιο εύκολα για τους πιστούς. Η αλήθεια είναι γι' αυτούς αντικείμενο αποκάλυψης. Γι' αυτό και δεν είναι υποχρεωμένοι να διαλογίζονται τόσο επίπονα γύρω από την προέλευσή της, όπως κάνουν άνθρωποι σαν κι εμένα. Και εδώ ακριβώς μας βοηθά ο μαρξισμός -και μάλιστα ο πλήρης, που περιλαμβάνει την απαραίτητη για μας φιλοσοφία του- να συνειδητοποιήσουμε τη δράση μας. Γι' αυτό είναι τόσο σημαντικό για μας το στοιχείο της αντικειμενικής λειτουργίας του μαρξισμού.

3. Ανθρώπινη ατομικότητα - αυτόνομος ανθρωπισμός - αποξένωση

Αυτή η παρεμπόπτουσα παρατήρηση έχει κατά τη γνώμη μου ιδιαίτερη σημασία. Αλλά τώρα πρέπει να επιστρέψουμε στην κύρια ανάλυσή μας και συγκεκριμένα στο ερώτημα σε ποιο βαθμό η μαρξιστική θεωρία του ατόμου και του αυτόνομου ανθρωπισμού είναι βασικό τμήμα της όλης θεωρίας, η οποία όχι μόνον διατηρεί την επικαιρότητά της (ουσιαστικά έχουμε σήμερα για πρώτη φορά τη δυνατότητα να θέσουμε υπό συζήτηση ό,τι παλιότερα καλυπτόταν από τις κραυγές του ορθόδοξου σταλινισμού), αλλά εμφανίζει και μια έντονη πρακτική σημασία.

Δεν μπορώ να πραγματευθώ εδώ όλες τις διαστάσεις του θέματος. Για λόγους καλύτερης κατανόησης θα υπενθυμίσω τα τρία κύρια στοιχεία του. Πρόκειται:

Πρώτον, για τον κανόνα ότι το ανθρώπινο άτομο αποτελεί την απαραίτητη

αφετηρία για μια πρόσφορη ανάλυση κοινωνικών προβλημάτων («Γερμανική Ιδεολογία» των Μαρξ και Ένγκελς).

Δεύτερον, για τη θεώρηση του ανθρώπινου ατόμου ως συνόλου και προϊόντος κοινωνικών σχέσεων («Θέσεις για τον Feuerbach» του Μαρξ).

Τρίτον, για τη θέση ότι ο ίδιος ο άνθρωπος είναι δημιουργός της κοινωνικής του πραγματικότητας (homo creator).

Από αυτά προκύπτει ότι ο μαρξιστικός ανθρωπισμός (ως κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική σύλληψη, στο κέντρο της οποίας τοποθετείται ο άνθρωπος με τα πολυσχιδή διαφέροντά του) είναι αυτόνομος. Καθιστά περιττή κάθε παρέμβαση δυνάμεων που βρίσκονται έξω από τον άνθρωπο. Αντιθέτως ο ετερόνομος ανθρωπισμός, ο οποίος στηρίζεται κυρίως στη θρησκευτική πίστη, επικαλείται αποκλειστικά επιταγές και απαγορεύσεις προερχόμενες από δυνάμεις που βρίσκονται έξω (και πάνω) από τον άνθρωπο.

Αναφέρω εδώ μόνον τη θεωρητική πεμπουσία της προβληματικής, η οποία αναπτύσσεται καλύτερα στα σχετικά μέρη του βιβλίου μου. Αυτές οι θέσεις δεν φαίνονται ιδιαίτερα φιλόδοξες. Πίσω τους κρύβεται όμως ένα άκρως σημαντικό περιεχόμενο. Αυτό αναγνώρισαν εύστοχα οι γάλλοι υπαρξιστές, οι οποίοι είχαν γοητευθεί από τον Μαρξ και το δήλωναν ανοιχτά. Δυστυχώς δεν το αντιλήφθηκε ο επίσημος μαρξισμός, ο οποίος επιβαρυνόταν από το ταμπό της απάνθρωπης, σταλινικής ερμηνείας του.

Γράφοντας αυτές τις λέξεις οδηγούμαι από τη δική μου αντίληψη για το ζήτημα. Θα ήθελα ωστόσο να τονίσω ότι δεν θα προχωρήσω ούτε ένα βήμα στις κοινωνικές έρευνές μου αλλά και στη δράση μου στον τομέα αυτό εάν δεν στηρίζομαι στο σταθερό έδαφος αυτών των θεωρητικών αφετηριών. Είμαι πεπεισμένος ότι έτσι βρίσκομαι σε πλεονεκτική θέση έναντι ανταγωνιστών που δεν διαθέτουν αυτές τις προϋποθέσεις -και αυτό ισχύει και για τον τομέα της πράξης. Με τον τρόπο αυτό η θεωρία συνδέεται οργανικά με την πράξη. Και αυτή ακριβώς είναι η αντικειμενική λειτουργία του μαρξισμού, η οποία μας ενδιαφέρει εδώ.

Το επόμενο βήμα στην παρουσίαση αυτής της λειτουργίας είναι η αναφορά στη μαρξιστική θεωρία της αποξένωσης.

Και εδώ θα περιορισθώ -δεδομένου ότι έχω γράψει σχετικά μια μαρξιστική μονογραφία- σε μια συνοπτική παρουσίαση (η μελέτη «Η αποξένωση ως κοινωνικό φαινόμενο» εκδόθηκε στα γερμανικά το 1978 και στη συνέχεια μεταφράσθηκε σε πολλές ξένες γλώσσες, μεταξύ των οποίων και σε ορισμένες εξωτικές. Ο εκδοτικός οίκος «Ksiazka i Wiedza» είχε συνάψει μαζί μου συμβόλαιο για την έκδοση του έργου στα πολωνικά, αλλά οι φύλακες της ορθοδοξίας

είχαν αντίθετη γνώμη και τη διατήρησαν μέχρι το φυσικό τους θάνατο, ο οποίος ήταν ταυτόχρονα και θάνατος του υπαρκτού σοσιαλισμού).

Η θεωρία της αποξένωσης, η οποία αποδίδεται εσφαλμένα στον νεαρό Μαρξ, παίζει έναν άκρως σημαντικό θεωρητικό και πρακτικό ρόλο, κυρίως στο πεδίο της πολιτικής. Στο προαναφερθέν βιβλίο μου έδειξα ότι ο Μαρξ την υιοθετούσε μέχρι το τέλος της ζωής του. Δεδομένου ότι η θεωρία αυτή βρίσκει πλήρη εφαρμογή ως όργανο κριτικής ανάλυσης και στα σοσιαλιστικά καθεστώτα, αντιμετωπιζόταν με φόβο από την κομμουνιστική νομενκλατούρα -και αυτό ισχύει ως σήμερα, για τις χώρες στις οποίες υφίσταται ακόμη- και καταπολεμόταν ως δήθεν παρέκκλιση.

Από την άλλη πλευρά όμως έτυχε αναγνώρισης όχι μόνον από υπαρξιστές και εκπροσώπους διαφόρων κοινωνιολογικών και κοινωνικοψυχολογικών σχολών, αλλά και υιοθετήθηκε ευμενώς σε επίσημα κείμενα της Καθολικής Εκκλησίας. Η πρώτη -και ιδιαίτερα σημαντική για την Εκκλησία- Εγκύκλιος του Ιωάννη-Παύλου Β' «Redemptor Hominis» βασίζεται σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική της ανάλυση στη θεωρία αυτή. Στην Εγκύκλιο αυτή εισάγεται περαιτέρω η σημαντική διάκριση μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής αποξένωσης. Αυτό με κάνει να νιώθω ιδιαίτερη περηφάνεια, δεδομένου ότι είχα κάνει αυτή τη διάκριση στα πλαίσια της μαρξιστικής θεωρίας ήδη από το 1965 στο βιβλίο μου «Ο μαρξισμός και η ανθρώπινη ατομικότητα». Το βιβλίο αυτό είχε κάνει μεγάλο θόρυβο όταν εκδόθηκε.

Είναι αξιοσημείωτο το πόσο φοβούνται αυτή τη θεωρία οι γραφειοκρατίες, οι οποίες έχουν μεν διαφορετική προέλευση, αλλά ασκούν τις ίδιες λειτουργίες σ' ολόκληρο τον κόσμο. Ακόμη και η παπική εγκύκλιος αντιμετώπισε αντιδράσεις που προέρχονταν από το δικό της στρατόπεδο. Για το θέμα αυτό πρότεινα τη διεξαγωγή συζήτησης στο Albach της Αυστρίας, όπου πραγματοποιούνται κάθε χρόνο ευρωπαϊκές συναντήσεις διαλόγου για τα πλέον διαφορετικά ζητήματα. Η ιδέα υποστηρίχθηκε από τον Καρδινάλιο König, ο οποίος ακολούθως συμμετείχε στη συνάντηση. Ο Πάπας συμφώνησε να διεξαχθεί η συζήτηση με σκοπό τη συνάντηση καθολικών θεολόγων και κομμουνιστών θεωρητικών. Ωστόσο οι καθολικοί κληρικοί που τελικά εστάλησαν από τη Ρώμη δεν επιθυμούσαν να τοποθετηθούν -και για το αποφύγουν προέβαλαν τις πιο ποικίλες δικαιολογίες. Τελικά από την πλευρά αυτή έλαβε το λόγο μόνον ο Καρδινάλιος König. Αν θέλουμε να μιλήσουμε ειλικρινά, οι καθολικοί απεσταλμένοι έδειξαν εν προκειμένω τον ίδιο φόβο με ορισμένους επίσημους σοβιετικούς διανοούμενους (μεταξύ αυτών και ένας φιλόσοφος, ο οποίος μου είπε ευθέως, όταν επικαλέστηκα τα «Grundrisse» του Μαρξ, ότι δεν έχει δια-

βάσει αυτό το έργο ούτε σκοπεύει να το διαβάσει -ακριβώς όπως οι αριστοτελικοί του κύκλου του Γαλιλαίου αρνήθηκαν να παρακολουθήσουν το πείραμα που έθετε τότε το θεμέλιο μιας νέας σκέψης, επειδή αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές του Δασκάλου). Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούμε σήμερα στην Κίνα, όπου τίποτε δεν πρέπει να θίξει την αλήθεια που «αποκαλύφθηκε» στην τελευταία Ολομέλεια.

4. Τάξεις - ταξική πάλη - κοινωνική επανάσταση

Ας συνεχίσουμε την περιπλάνησή μας στα ίχνη εννοιών που δείχνουν την αντικειμενική σημασία του μαρξισμού σήμερα. Θα θίξω ένα ζήτημα, το οποίο θεωρείται απόλυτα αυτονόητο από όλους τους γνώστες του αντικειμένου και για το οποίο σίγουρα θα περιμένατε ότι θα βρεθεί στην πρώτη θέση αυτής της επιλεκτικής καταγραφής προβλημάτων. Πρόκειται για τον κύκλο προβλημάτων «τάξεις-ταξική πάλη-κοινωνική επανάσταση». Στο θέμα αυτό είναι αφιερωμένα κείμενα που καταλαμβάνουν βιβλιοθήκες ολόκληρες, κάτι που δείχνει την καθοριστική σημασία του. Υπάρχουν βέβαια άνθρωποι που θα ήθελαν να αρνηθούν τη σημασία και αυτού ακόμη του στοιχείου του μαρξισμού, αλλά εδώ πρόκειται για καθαρή άγνοια και κανείς δεν πρέπει να παίρνει στα σοβαρά τους αμαθείς. Για να υπογραμμίσω τον παράδοξο χαρακτήρα της κατάστασης θα αρχίσω με ένα γεγονός, το οποίο είναι γνωστό στους ειδικούς. Έχουμε μεν εδώ ένα συστατικό τμήμα της μαρξιστικής σκέψης στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, ο ίδιος όμως ο Μαρξ περιορίστηκε -όπως διαπιστώνει στο γνωστό γράμμα του στον Weydemeyer- στο να αναπτύξει περαιτέρω με έναν ιδιαίτερο τρόπο τη θεωρία γάλλων ιστορικών της εποχής της Παλινόρθωσης, ιδίως των Thiers, Thierry και Guizot. Όσοι επιχειρούν σήμερα να αρνηθούν την αξία της επιστημονικής θεώρησης για τις τάξεις και την ταξική πάλη, επιδιώκουν να οδηγήσουν την κοινωνική επιστήμη όχι μόνο σε προμαρξιστικό στάδιο, αλλά και πιο κάτω από το επίπεδο ανάπτυξης, το οποίο είχε επιτευχθεί από αστούς εκπροσώπους της ιστοριογραφίας και κοινωνιολογίας μετά τη γαλλική επανάσταση του 1789. Τέτοιες απόπειρες πολιτικών λαθροχειριών σε βάρος της επιστήμης προκαλούν αντιδράσεις ακόμη και από διανοούμενους που δεν προέρχονται από το μαρξιστικό στρατόπεδο.

Θα παραπέμψω εδώ μόνον σε ένα άρθρο που δημοσίευσε στην εφημερίδα «Le Monde» με αφορμή την 100η επέτειο του θανάτου του Μαρξ, ο πρόσφατα εκλιπών πρύτανης των γάλλων ιστορικών Fernand Braudel. Ο Braudel -που δεν ήταν μαρξιστής- έγραψε ότι χωρίς τα εργαλεία της μαρξιστικής μεθοδολογίας δεν θα μπορούσε να πραγματοποιήσει τις ιστορικές αναλύσεις του. Και

ας μου επιτραπεί να προσθέσω ότι πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική ερευνητική εργασία.

Συνιστώ στους οπαδούς του μαρξισμού να μελετήσουν ξανά τη μαρξιστική θεωρία της επανάστασης, ιδίως τώρα που με την κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού όχι μόνον απέκτησε μια νέα επικαιρότητα, αλλά και μπόρεσε να απαλλαγεί από τα βάρη, τα οποία είχαν αποδοθεί στο μαρξισμό, καίτοι γι' αυτά ευθύνονταν ο λενινισμός

Θα ολοκληρώσω αυτή την επιλεκτική παρέκβαση στο πεδίο των κοινωνικών θεωριών του μαρξισμού με μια αναφορά στο διαμάντι της μαρξιστικής σκέψης, στον ιστορικό υλισμό ως μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών.

Ελπίζω ότι όσοι χρησιμοποιούν αυτό το εργαλείο ως κάτι αυτονόητο στην κοινωνική επιστήμη, ως κάτι σύμφυτο με την έρευνά τους, δεν λησμονούν ή δεν απωθούν τη μαρξιστική προέλευση της θεωρίας. Η μεγαλύτερη τιμή για μια επιστημονική θεωρία είναι να θεωρείται ως κάτι τόσο κοινότοπο ώστε να έχει πλέον λησμονηθεί η προέλευσή της. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η γένεσή της εξαλείφεται ή χάνει τη σημασία της. Υπάρχει αμφιβολία ότι η θεωρία της βαρύτητας είναι κατά κάποιο τρόπο ένα κοινότοπο στοιχείο της επιστημονικής πρακτικής; Αμφισβητεί όμως κανείς και ότι πρόκειται για τη θεωρία του Νεύτωνα; Θα μπορούσαν να πολλαπλασιασθούν τα επιχειρήματα που στηρίζουν τη θέση μας. Ο Μαρξ και ο μαρξισμός δεν αποτελούν από αυτή την πλευρά εξαίρεση, ακόμη και αν ορισμένοι που επιχειρούν πολιτικές λαθροχειρίες φαίνεται να ντρέπονται επειδή χρησιμοποιούν τη θεωρία αυτή. Ανόητη σκέψη και κίνηση!

Εδώ δεν μπορώ βέβαια να αναλύσω το ζήτημα. Είναι τόσο γνωστό και μελετημένο, ώστε δεν μπορεί να λεχθεί κάτι νέο και ενδιαφέρον στα στενά πλαίσια αυτής της μελέτης. Θα αναφέρουμε μόνον ότι εδώ βρίσκεται η βασική αντικειμενική αξία του μαρξισμού στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, η οποία του επιτρέπει να προωθεί, επιτυχέστερα απ' ό,τι άλλες επιστημονικές κατευθύνσεις, την επίλυση καυτών και επίκαιρων θεωρητικών προβλημάτων.

5. Μετασχηματισμοί του μαρξισμού

Εξίσου σαφώς πρέπει να επισημανθεί ότι ο μαρξισμός γνώρισε πολλούς μετασχηματισμούς στα 100 χρόνια που πέρασαν από το θάνατο του Μαρξ. Αυτό είναι απόλυτα φυσιολογικό για μια επιστημονική θεωρία.

Υπάρχουν συστατικά τμήματα της θεωρίας, τα οποία εγήρασαν με φυσικό τρόπο και έχουν περάσει στην ιστορία, ακριβώς όπως έχει μεταβληθεί και η κοινωνική πραγματικότητα. Αυτή τη μοίρα έχουν συχνά οι ιδέες που δεν απο-

τελούν δηλώσεις πίστης σε κάποια θρησκεία αλλά επιστημονικές αντιλήψεις. Αυτό είναι λόγος για να επαινεθεί η θεωρία του επιστημονικού σοσιαλισμού και όχι απόδειξη αδυναμιών της, τις οποίες ορισμένοι με ντροπή θέλουν να κρύψουν. Σε σύνδεση με την παρούσα βιομηχανική επανάσταση, η οποία επέφερε τόσο την εξαφάνιση της εργασίας με την έννοια που έχει η μαρξιστική κατηγορία της μισθωτής εργασίας όσο και του προλεταριάτου, πραγματοποιούνται πολλές διαδικασίες ανάλογου χαρακτήρα. Και αυτό εναρμονίζεται με τη συχνά επαναλαμβανόμενη διαπίστωση των Μαρξ και Ένγκελς ότι η θεωρία τους δεν αποτελεί δόγμα.

Υπάρχουν και τμήματα αυτού του έργου, τα οποία δεν άντεξαν τη δοκιμασία της αντιπαραβολής τους με την πραγματικότητα (όπως π.χ. η πρόβλεψη της εξάλειψης των μεσοστρωμάτων, η εκτίμηση για τη λειτουργία των αγοραίων σχέσεων στην κοινωνική ζωή ή της θρησκευτικής πίστης στην ανθρώπινη δραστηριότητα κλπ.). Θα επαναλάβουμε ότι εδώ δεν υπάρχει κάτι για το οποίο θα έπρεπε να ντρεπόμαστε, κάτι που θα έπρεπε να αποκρούσουμε ή να εξαφανίσουμε. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήταν άνθρωποι, διανοούμενοι, δεν ήταν προφήτες ενός κάποιου θρησκευτικού δόγματος ώστε να παρουσιάζουν τις θεωρούμενες ως αλάθητες διδασκαλίες του. Καίτοι ήταν ιδιοφυείς άνθρωποι, μπορούσαν να σφάλουν. Καμιά θεωρία δεν έχει σκοπό να εξαγγέλλει απόλυτες αλήθειες -σε αντίθεση με τα θρησκευτικά σύμβολα πίστης, τα οποία έχουν την έδρα τους σε έναν άλλο κόσμο.

Περαιτέρω υπάρχουν σ' αυτό το έργο στοιχεία που δεν οδηγήθηκαν στη λογική τους ολοκλήρωση, τα οποία είναι εννοιολογικά ανακριβή ή πολυσήμαντα, ιδίως σε πεδία που μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα, όπως τα προβλήματα του κράτους, της δημοκρατίας και άλλα. Υπενθυμίζω σχετικά ότι ο θάνατος διέκοψε την εργασία του Μαρξ στον 3ο τόμο του «Κεφαλαίου» ακριβώς στο σημείο που άρχιζε να πραγματεύεται τέτοια ζητήματα. Εδώ ανοίγεται, για όσους ακολουθούν τα βήματά του, ένα πεδίο παρανοήσεων και διχογνωμιών, οι οποίες έχουν πολλές φορές θεμελιακό χαρακτήρα. Αντιμετωπίζοντας τέτοια προβλήματα ο Μαρξ είχε πει κάποτε: «Το μόνο που ξέρω είναι ότι δεν είμαι μαρξιστής». Αυτό θα έπρεπε να το επαναλαμβάνει κανείς συχνά σήμερα, ιδίως ενόψει των ερμηνειών που δόθηκαν για τις αντιλήψεις του στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Ταυτόχρονα θα πρέπει όμως να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο ότι το γενικό σύνολο των μαρξιστικών διδασκαλιών όχι μόνο διατήρησε τη ζωτικότητα και την επικαιρότητά του, αλλά και εξακολουθεί να είναι ένα απαραίτητο εργαλείο για την επίλυση πολλών σοβαρών προβλημάτων, τα οποία αντιμετωπίζει

σήμερα η Αριστερά σε θεωρητικό πεδίο, ενώ το να δοθεί απάντηση σ' αυτά είναι αναγκαίο για τον προσανατολισμό της αριστερής πρακτικής.

Ορισμένα από αυτά εντάσσονται στο παραδοσιακό οπλοστάσιο της σοσιαλιστικής σκέψης, καίτοι το παρόν ρίχνει σ' αυτά νέο φως: π.χ. το ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Στην εποχή της αυτοματοποίησης και της διάδοσης της ρομποτικής, εξαλείφεται σε μεγάλη έκταση το πρόβλημα της υπεραξίας, όπως η έννοια αυτή ορίζεται στο «Κεφάλαιο». Παραμένει βέβαια το υπερπροϊόν. Και η κοινωνία της πλήρους απασχόλησης δίνει τη θέση της στην κοινωνία της δράσης των πολιτών. Υπάρχει επίσης το πρόβλημα της λειτουργίας της αγοράς και του σχεδίου στην οικονομία και το πολύ σημαντικό πρόβλημα του ρόλου της θεωρίας της εκπτώχευσης, η οποία αποκτά σήμερα μεγάλη βαρύτητα -ιδίως αν ληφθούν υπόψη οι σχέσεις ενός όλο και μικρότερου αριθμού ιδιαίτερα ανεπτυγμένων βιομηχανικών χωρών με έναν διαρκώς αυξανόμενο αριθμό υπανάπτυκτων και άρα υφιστάμενων την εκμετάλλευση χωρών.

6. Νέες προκλήσεις

Τα άλλα προβλήματα αυτής της κατηγορίας είναι καινούρια. Ο παλιός σοσιαλισμός δεν μπορούσε να τα λάβει υπόψη του, διότι είτε δεν είχαν τεθεί στον 19ο αιώνα είτε μόλις άρχιζαν να διακρίνονται. Και ο Μαρξ είχε γράψει πολλές φορές ότι δεν είναι προφήτης, αλλά ένας διανοούμενος, ο οποίος αναλύει την πραγματικότητα. Αλλά ακριβώς λόγω του πρωτοφανούς των, αυτά τα προβλήματα έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη σημερινή Αριστερά. Π.χ. οι κοινωνικές επιπτώσεις της μετάβασης στην κοινωνία της πληροφορίας, η οποία συνδέεται με την εξαφάνιση της εργασίας και συνεπώς του προλεταριάτου -αν εννοήσουμε αυτούς τους δύο όρους με την παραδοσιακή σημασία τους. Αυτό αποτελεί σοκ, ιδίως για τα παραδοσιακά συνδικάτα, που φοβούνται την πίεση των μελών τους, όταν αυτά επιχειρούν να εμποδίσουν μια μη αντιστρέψιμη εξέλιξη, και ταυτόχρονα ανησυχούν για τη μείωση της επιρροής τους και την απώλεια της παραδοσιακής πελατείας τους (αυτό το φαινόμενο παρατηρείται στην πράξη: οι συνέπειές του είναι ιδιαίτερα αντιδραστικές και η Αριστερά οφείλει για το δικό της καλώς νοούμενο συμφέρον να αντιμετωπίσει το ταχύτερο δυνατό το πρόβλημα).

Ωστόσο το σημαντικότερο πρόβλημα για τη νέα Αριστερά, το οποίο τίθεται κατ' ανάγκη -και μάλλον άμεσα- λόγω των δομικών και πολιτιστικών μεταλλαγών που προκαλεί η νέα βιομηχανική επανάσταση, είναι η νέα ανάλυση του καπιταλισμού και η επίδραση των μονοπωλιακών τάσεών του -που

υπάρχουν σε πείσμα των μύθων για φτωχούς που πλάθουν οι νεοφιλελεύθεροι-, όπως και του πολυεθνικού κεφαλαίου και των διεθνών ενώσεων. Το σημαντικότερο και πιο επίκαιρο -αλλά ταυτόχρονα και πιο σκοτεινό- από αυτά τα προβλήματα είναι ο διεθνής ρόλος του χρηματιστικού κεφαλαίου στο σημερινό καπιταλισμό. Με μια λέξη είναι επείγον να γραφεί εκ νέου το «Κεφάλαιο» του Μαρξ και το «Χρηματιστικό κεφάλαιο» του Χίλφερντινγκ!

Η νέα Αριστερά δεν μπορεί να προχωρήσει στη θεωρία και την πράξη της χωρίς τα παραπάνω, καίτοι η διαπίστωση της αναγκαιότητας μετάβασης σε έναν μετακαπιταλισμό (ή -με την παραδοσιακή ορολογία- σε ένα σοσιαλισμό της μιας ή της άλλης μορφής), δεν απαιτεί πλέον τόσο σύνθετες αναλύσεις και αποδείξεις όπως στο παρελθόν, και μάλιστα δεν προϋποθέτει καν την προσφυγή στο μαρξισμό. Αυτό όμως αφορά μόνον τη διαπίστωση του δεδομένου μιας τέτοιας μετάβασης, όχι και τον προσδιορισμό των οδών που θα πρέπει να ακολουθηθούν για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού. Ο ρυθμός της διαδικασίας αυτής και η κατά το δυνατόν απαλλαγμένη από συγκρούσεις πορεία της δεν μπορεί να είναι αδιάφορα για την κοινωνία. Γι' αυτό η νέα Αριστερά έχει ανάγκη από θεωρητικά θεμέλια που να προσιδιάζουν στην πρακτική της. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα επίλυσης των προβλημάτων που θίξαμε προηγουμένως. Ποιος θα αναλάβει αυτή την αποστολή;

Όλα αυτά είναι προφανή για όποιον έχει επαρκείς πνευματικές ικανότητες και μπορεί να νιώσει τους διεξαγόμενους κοινωνικούς αγώνες -και πρόκειται αναμφίβολα για αντιπαραθέσεις των οποίων η σημασία μπορεί να αυξηθεί τάχιστα. Ωστόσο τις καλύτερες προϋποθέσεις για να αντιμετωπίσουν αυτές τις προκλήσεις συγκεντρώνουν οι διανοούμενοι που είναι εξοπλισμένοι με τα μέσα της μαρξιστικής θεωρίας. Και αυτό δεν έρχεται σε αντίφαση με την προαναφερθείσα θέση, ότι η αναγνώριση της αναγκαιότητας για δομική μεταλλαγή του καπιταλισμού δεν απαιτεί σήμερα τη γνώση της μαρξιστικής θεωρίας. Όπως προαναφέραμε, σήμερα δεν ενδιαφέρει η πρόβλεψη της μετάβασης στο σοσιαλισμό, αλλά ο προσδιορισμός των οδών για την πραγματοποίησή του. Και αυτό θέτει ένα διαφορετικό πρόβλημα, για το οποίο δεν επαρκεί η καλή γνώση των δεδομένων και η διαίσθηση.

Ας πάρουμε για παράδειγμα μόνον την αναγνωρισμένη και κοινότοπη πλέον θέση ότι μια αλλαγή του τρόπου παραγωγής θα προκαλέσει αναγκαστικά τη μεταβολή του συνολικού κοινωνικού εποικοδομήματος, κάτι που -αν ερμηνεύσουμε με επαρκή ευρύτητα τον όρο «εποικοδόμημα»- σημαίνει την αλλαγή του πολιτισμού στο σύνολό του. Αυτό διευκολύνει την επίλυση και άλλων προβλημάτων. Ας λάβουμε υπόψη ότι αυτή η φαινομενικά κοινότοπη

θέση αποκαλύπτει σήμερα για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού την άμεσα επαναστατική δύναμή της. Οι παλιότερες προβλέψεις σ' αυτόν τον τομέα χαρακτηρίζονταν συχνά από επαναστατική ανυπομονησία -ακόμη και στο έργο ενός διανοητή όπως ο Μαρξ. Σήμερα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η πραγματικότητα μεταβάλλεται ταχύτερα απ' ό,τι προβλέπει η θεωρία. Οι συνεργάτες μου από τον τομέα της τεχνικής κατηγορούν συχνά τη θεωρία ότι δεν αντιλαμβάνεται πόσο γρήγορα πραγματοποιούνται οι μεταβολές. Και γι' αυτό ακριβώς, χάρη στις αντικειμενικές του λειτουργίες, ο μαρξισμός επιστρέφει σήμερα (μετά τη σύγχυση της Αριστεράς από το σοκ που προκάλεσε η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού) σε νέα μορφή και με πλήρη ισχύ ως θεωρία και ιδεολογία. Ακόμη και αν αυτή η νέα Αριστερά συγκροτηθεί από ετερογενή στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων που δεν συμφωνούν με το μαρξισμό, η μαρξιστική συμμετοχή δεν θα είναι μόνον σημαντική αλλά και, κατά τη γνώμη μου, θα δίνει τον τόνο στη συνολική εξέλιξη. Ακόμη και εάν δεν γίνεται αποδεκτός από όλους τους συναγωνιστές, ο μαρξισμός θα αποτελέσει για όλους το σύμβολο του αγώνα για μια νέα κοινωνική τάξη.

Αυτή είναι η απάντησή μου στο ερώτημα γιατί εξακολουθώ σήμερα να δηλώνω πίστη στο μαρξισμό και τι μου προσφέρει ο μαρξισμός στη θεωρία και την πράξη.